

kronikk

Sosiolog **DAG ELLINGSEN**, rådgiver i Statistisk sentralbyrå, har skrevet bøker om krigsprofitørene og rettsoppgjøret og behandlingen av de såkalte tyskertøsene. Han tar til orde for en ny analyse av både det juridiske oppgjøret med landssvikere og de andre formene for straff og forfølgelse som krigens tapere ble gjenstand for, men også av den forsinkede oppreisningen gitt til krigens ofre.

Hvorfor ny analyse av krigsoppgjøret?

Hvorfor er vi fremdeles opptatt av krigsbarn, frontkjempere og erstatningene til jødene etter krigen? En grundig samfunnsvitenskapelig tilnærming til den behandlingen krigens tapere og vinnere fikk her i landet, kunne gi et svar på spørsmålet.

I en kronikk i Aftenposten 28.9. i år og i et intervju samme sted 4.9. sier historieprofessor Ole Kristian Grimnes at han synes det er på tide at forskere tar for seg rettsoppgjøret etter krigen på ny. Grimnes legger vekt på at de som har analysert oppgjøret, og da særlig Johs. Andenæs, var folk som selv var aktører under rettsoppgjøret. Nå er det viktig å få inn nye generasjoner med forskere som har distanse i tid og engasjement til oppgjøret.

Det er tydelig at Grimnes også ønsker seg historikere i tillegg til jurister i dette arbeidet. Det er trolig viktig å utvide bruken av eksperter ytterligere, for å få med flere forskjellige fagområder innen temaene konfliktløsning og langtidsvirkninger av straff og stigmatisering.

Det første vi må gjøre er imidlertid å utvide oppgjørsbegrepet. Johs. Andenæs' viktige bok om rettsoppgjøret, «Det vanskelige oppgjøret» (Tanum-Norli, 1979), har primært et juridisk perspektiv. Denne analysen av etterkrigsoppgjøret tar utgangspunkt i hvordan strafferettssystemet har behandlet dem man mente var landssvikere: Hvem ble straffet, hvem ble ikke straffet, hvem fikk en hard straff, mild straff osv. Dette er selvfølgelig en svært viktig del

get av helt spesielle traumatiske opplevelser, eller om denne lille gruppen er representativ for et større fenomen. Sagt på en annen måte: Var det slik at de fleste barn av «tyskertøser», eller de fleste barn av nazister, opplevde store problemer i oppveksten nettopp fordi deres foreldre hadde gjort noe «galt» under krigen, eller er det slik at det bare er en liten gruppe som har opplevd dette og som i etterkant står frem?

På dette feltet kan vi kanskje ha nytte av en større statistisk analyse, selv om en slik tilnærming reiser viktige etiske problemstillinger. Det kunne likevel være interessant å drøfte et slikt prosjekt i form av en statistisk analyse av et utvalg eller samtlige f.eks. barn av såkalte tyskertøser. Man kunne følge dem helt fra fødselen, under eller like etter krigen, og frem til i dag. Her kan man ved hjelp av eksisterende registre finne både dødelighet, inntektsforhold, sivilstand osv. for disse gruppene. På denne måten kan man finne ut om denne gruppen som helhet har

finne en løsning på deres tappsproblemer. Neste spørsmål blir å forstå hva det var ved det norske samfunnet, både under og etter krigen, som gjorde at to slike grupper kunne komme så uheldig ut av store deler av etterkrigstiden.

Moderne norsk og internasjonal kriminologi kan gi oss interessante perspektiver på hva som skjer etter straffepåføringen, etter oppgjøret, når det kommer en tid der det blir viktig å føre de straffede tilbake til samfunnet. Utgangspunktet er, enkelt forklart, at man etter et lovbrudd, eller en moralsk klanderverdig handling, har et behov for å påføre skam på den personen som har begått handlingen. Dette kan skje i form av en straff, eller en annen form for eksklusjon eller påføring av stigma.

Problemet oppstår i etterkant, etter påføringen av straff og skam, når den det gjelder på ny skal integreres i samfunnet. Hvordan kan slik reintegrasjon skje?

Et viktig aspekt er muligheten til å komme inn i, eller tilbake til, yrkes- og produksjonslivet. På dette feltet ble en del av dem som hadde begått klanderverdige handlinger under krigen, integrert igjen fordi de var nødvendige i produksjonslivet. Det skjedde med noen av de såkalte krigsprofitørene. En god del av de ideolog-

«Analysen av krigsoppgjøret må være en analyse av oppgjør med og uten rettslig grunnlag»

kalte tyskerbarna som har hatt det vanskelig.

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014
av analysen av etterkrigsoppgjøret, og en analyse som kanskje med fordel kan gjøres med et nytt blikk.

Jeg har selv engasjert meg i forskningen rundt det økonomiske landssvikoppgjøret, oppgjøret med de såkalte krigsprofitørene. Skjebnen til mange av krigsprofitørene står i skarp kontrast til hva som skjedde med flere av de såkalte tyskertøsene:

Kvinnene kunne ikke straffes i egenskap av å ha vært tyskertøser, og bare noen få av dem ble straffet for angiveri og lignende former for landssvik. Like fullt finnes det grunnlag for å si at mange i denne gruppen ble stigmatisert både av opinion og stat på en måte som var langt tøffere enn det mange av de straffverdige krigsprofitørene og kanskje også flere av nazistene opplevde. Analysen av krigsoppgjøret må derfor være en analyse av oppgjør med og uten rettslig grunnlag. Nå vil mange, og kanskje særlig krigsgenerasjonen, mene at de såkalte tyskertøsene var moralsk å klandre for det de hadde gjort, og derfor fortjente stigmatisering. Det er et interessant punkt for diskusjon, men man kan gå videre og si at det finnes store grupper som helt åpenbart ikke kan klandres moralsk for sin tilknytning til krigen, men som like fullt har vært stigmatisert. Jeg tenker selvfølgelig på barna til de såkalte tyskertøsene og barna til nazistene.

Rundt 60 år etter at krigen pågikk er avisene jevnlig fulle av stoff om skjebnen til de såkalte «krigsbarna». Dette er i seg selv nok til å stille spørsmålet om det var noe som gikk galt både i det offisielle og det folkelige Norges avslutning av krigen og forsøk på å bli ferdig med krigens spor. Forskningen rundt disse utsatte gruppene reiser viktige metodiske utfordringer. Vi vet hele tiden at det finnes en rekke tidligere «tyskertøser», deres barn og barn av andre på krigstapernes side som sier at de har vært utsatt for hån, er blitt forfulgt og har fått særlige problemer. Spørsmålet er om de som «står frem» er en egen, relativt liten gruppe som er pre-

Skjebnen til disse barna kan selvfølgelig ikke sammenlignes på tilfredsstillende vis med oppveksten og den videre utviklingen til alle norske barn født i samme periode. Dertil er barna og deres mødre en såpass spesiell og særmerket gruppe. En utfordring blir å finne sammenlignbare sosiale grupper og deres videre utvikling. På dette grunnlaget er det kanskje lettere å se på oppvekst og videre utvikling hos barn av f.eks. dømte nazister. Dette var en gruppe som kanskje i større grad lignet på nordmenn flest, med et bredere tilfang av både sosial elite, funksjonærer og arbeidsfolk.

I analysen av oppgjøret etter krigen har man vært mest orientert mot påføringen av onder. Et annet utgangspunkt ville være å se på dem som har lidd overlast under krigen; om den norske stat og andre aktører har klart å rette opp (noe av) det de har gjennomgått av lidelser. En mer total analyse av etterkrigsoppgjøret må også ha perspektiv på det man kan kalle tilbakeføring av goder til folk som mistet mye under krigen. Det virker som om dette er noe som først har interessert oss i ganske sen tid.

Spesielt interessant er det å se på skjebnen til krigsseilerne og de norske jødene. Teller vi tap av menneskelig og formuer under krigen, er dette to grupper som helt klart kommer tydelig ut som særlig store tapere. Det tok svært (og skammelig?) lang tid for det norske samfunnet å

iske landssvikene ble på den annen side fratatt sine rettigheter til å utøve sitt yrke i en viktig periode.

Et annet viktig vilkår for reintegrasjon er en dialog mellom strafferettsapparatet, eller de som påfører skam, og de som skal påføres skam. Dette er noe av tankegangen bak f.eks. dagens konfliktråd, der man ønsker å gi plass til dialog mellom ofrene for lovbruddet og gjerningsmennene.

Det er sentralt at ofrene får sagt fra om sine opplevelser, men også viktig å holde en slags kommunikasjon åpen.

«Urett kan rettes opp ved å straffe dem som begikk ugjerningen, men også ved å gi noe tilbake til ofrene»

Det er mulig at det norske samfunnet sviktet denne rollen både under krigsoppgjøret og etter krigsoppgjøret, selv om det selvfølgelig er store forskjeller mellom hva som skjer i dagens konfliktråd og i etterkrigstidens landssviksaker. Det kan se ut som vi i liten grad var villige til å gå inn i en dialog med krigens tapere.

Vi har mer å lære fra kriminologien: Urett kan rettes opp ved å straffe dem som begikk ugjerningen, men også ved å gi noe tilbake til ofrene for ugjerningen.

Det er mulig at vi bør endre kriterier for hva som er et vellykket krigsoppgjør. De tidligere suksesskriteriene har vært at oppgjøret har vært relativt rettferdig og passe strengt. Man har unngått de verste overgrepene, de største og mest urimelige straffene, og man unngikk også «de lange knivers natt».

Nye kriterier for et vellykket oppgjør, såpass lenge etter krigen som nå, må være: Hadde vi et oppgjør og en etterkrigsbehandling av de straffede og andre utstøtte som gjorde at vi ble ferdig med krigen innen rimelig tid? Ut fra et slikt kriterium kommer kanskje etterkrigsoppgjøret dårlig ut. Andre kriterier er hvor mange som ennå bærer nag, som ennå har krigen i seg som et uoppgjort minne, som har etterskader osv. Jeg er redd at vi her kommer forholdsvis dårlig ut.

Freitag 28. september 2001 Aftenposten

kronikk

1990-årenes diktaturfall og forsoningsprosesser kan gi en grunn til å vurdere det norske rettsoppgjøret på ny, skriver historieprofessor Ole Kristian Grimnes ved Universitetet i Oslo. Landssvikoppgjøret etter den annen verdenskrig hadde ikke først og fremst forsoning som mål, men rettferdighet. Anklagene og skammen fulgte familiene til de dømte i mange år etter krigen, påpeker han.

Nytt lys over det norske rettsoppgjøret?

«Formet oss». I sin kronikk 28. september i år konkluderer historieprofessor Ole Kristian Grimnes med at rettsoppgjøret satte sterkt preg på norsk etterkrigshistorie og hele det norske samfunnet, og at det derfor bør belyses på ny.